

Scientific Bulletin of Chełm
Section of Pedagogy
No. 1/2020

PEDAGOGICZNE UJĘCIE SOCJALIZACJI DZIECI

A PEDAGOGICAL APPROACH TO CHILDREN'S SOCIALIZATION

BOŻENA PIETRYCZUK

The State School of Higher Education in Chełm (Poland)
e-mail: b.pietryczuk@gmail.com

ABSTRACT: *This paper describes a theoretical considerations of children's socialization and provides a pedagogical perspective. It presents functions, mechanisms and models of socialization and it indicates the differences between socialization and parenting.*

KEY WORDS: *pedagogy, socialization, education, parenting, child*

Niezwykle ważna w życiu każdego człowieka jest umiejętność obcowania z innymi ludźmi, nawiązywania pozytywnych kontaktów, zachowania zgodnego z panującymi w danym środowisku zasadami. Takie umiejętności, korzystnie wpływające na współżycie międzyludzkie, nabywane są w procesie socjalizacji, który rozpoczyna się wraz z przyjściem dziecka na świat. Socjalizacja obejmuje różne sfery życia i pełni ważne funkcje społeczne, przede wszystkim włącza dziecko do życia społecznego i kulturowego: przystosowuje je do obowiązujących w społeczeństwie reguł, uczy ról społecznych, panowania nad emocjami i okazywania ich w sposób oczekiwany i zgodny z wymogami społecznymi, uczy również zaspakajania swoich potrzeb oraz zachowań akceptowanych i pożądanых w danej społeczności (Jedynak, Kojkoła, 2009, p. 275; Mielicka 2002). Socjalizacja określana bywa również jako wrastanie dziecka w kulturę oraz życie społeczne danej zbiorowości, które odbywa się poprzez internalizację obecnych w niej systemów wartości i norm oraz przyswojenie określonych wzorów zachowań i umiejętności (Milerski, Śliwerski 2000, p. 204). Dziecko nie rodzi się – jak twierdzą Berger i Luckman (1983, p. 202) – jako istota społeczna, wyposażone tylko w pewne „predyspozycje do uspołecznienia” i od momentu narodzin poddawane jest wpływom socjalizacyjnym, które tak naprawdę nigdy się nie kończą i trwają przez całe życie.

Socjalizacja zawsze wpisana była w określone warunki kulturowe, społeczne, ekonomiczne oraz polityczne i dokonuje się poprzez „porządek rzeczy” (Bourdieu, Wacquant 2001, p. 163). Wszelkie wpływy socjalizacyjne, jakim dziecko podlega, mają w następstwie odbicie w sposobie jego działania i postrzegania świata.

W naukach społecznych pojęcie „socjalizacja” pojawiło się w końcu XIX wieku. Początek naukowej refleksji dotyczącej tego zagadnienia wiąże się m.in. z F.G. Giddingsem i E.A. Rossą. Giddings socjalizacją nazwał „rozwój społecznej natury lub charakteru, tj. społecznego stanu psychiki – u osób, które znajdują się we wzajemnych związkach” (za: Kowalik, 1994, p. 277). Drugi wymieniony naukowiec, Ross, opisywał socjalizację jako mechanizm, za pomocą którego społeczeństwo wypełnia trudne zadanie „takiego formułowania uczuć i pragnień jednostek, aby odpowiadały one potrzebom grupy” (za: Tillmann, 2010, p. 33). Termin ten na dobre zagościł w nauce na przełomie lat 30. i 40. XX wieku, lecz systematyczne badania nad socjalizacją przypadają na lata 60. Pomimo znacznego dorobku naukowego zakres pojęciowy socjalizacji jest wciąż

niejednolity. Wynika to głównie z tego, że funkcjonuje obecnie w wielu naukach: socjologii, antropologii społecznej, filozofii, psychologii, a także w pedagogice. Każda z nich reprezentuje odmienne podejścia teoretyczne, wynikające ze specyfiki danej dyscypliny, akcentując inne aspekty tego procesu. Na przykład socjologa najbardziej interesuje to, w jaki sposób w skali mikrospołecznej, mezospołecznej, makrospołecznej i społeczno-globalnej przygotowuje się dziecko do pełnienia określonych ról społecznych (np. córki, syna, brata, siostry czy ucznia, itp.) i jak proces socjalizacji wpływa na jego funkcjonowanie w społeczeństwie oraz w poszczególnych grupach społecznych. Psycholog koncentruje się na formowaniu osobowości i na mechanizmach jej rozwoju. Pedagog zaś zajmuje się socjalizacją ukierunkowaną i celową, dlatego też interesuje go głównie to, jak sterować środowiskiem, aby odpowiednio ukształtować jednostkę (Tyszka, 2001, p. 13-14; Szacka, 2003, p. 420-421; Szlendak, 2012, p. 214-215).

Od wielu lat poszukuje się jednej, interdyscyplinarnej i syntetycznej refleksji nad istotą tego zagadnienia. Wśród zwolenników budowania jednolitej teorii socjalizacji znajduje się K.-J. Tillmann (2010, p. 275-277), który jednocześnie ostrzega, że komplementarne ujęcie socjalizacji słyca ją i odziera z metateoretycznych kontekstów, tym samym umniejszając możliwości interpretacyjne tego procesu. Poza tym tworzenie uniwersalnej, interdyscyplinarnej i interparadygmatycznej definicji socjalizacji w znaczny sposób ograniczy analizy dotyczące specyficznych cech tego procesu, co może spowodować zatracenie charakterystycznych dla poszczególnych dyscyplin i teorii niuansów interpretacyjnych.

W pedagogice termin „socjalizacja” pojawił się stosunkowo niedawno, bo w latach 50. ubiegłego stulecia i zwykle występuje w różnych relacjach z takimi pojęciami, jak: wychowanie, nauczanie, kształcenie, edukacja, przystosowanie, emancypowanie (Modrzewski, Sipińska, 2010, p. 29; Strelau, 2007, p. 228).

Pedagogiczne definicje socjalizacji przypominają te stosowane przez socjologów, dla tego trudno jest określić ostre granice pomiędzy nimi. W obu dziedzinach nauki akcentowane są wpływy środowiska społecznego na kształtowanie osobowości jednostki. „Pedagogika zajmuje się socjalizacją ukierunkowaną i celową. Jej reprezentanci interesują się głównie tym, jak sterować środowiskiem, aby jednostkę odpowiednio ukształtować. Chcą się także dowiedzieć, jak sterować różnymi niezaplanowanymi wpływami

socjalizacyjnymi, jak je wtłoczyć w ramy planowości, jak stworzyć spójny system edukacyjny, który pozwoli na po-zostanie tylko 'wartościowych' wpływów socjalizacyjnych i okiełzna te 'szkodliwe'. Inaczej mówiąc, pedagogika zajmuje się nie tyle socjalizacją, ile wychowaniem. Wychowanie to intencjonalne, przemyślane i skrupulatnie zaplanowane działanie socjalizacyjne" (Szlendak, 2012, p. 215).

W. Okoń (2007, p. 377) termin „socjalizacja” określa na dwa sposoby. W pierwszym traktuje ją jako „ogół działań ze strony społeczeństwa, zwłaszcza rodziny, szkoły i środowiska społecznego, zmierzających do uczynienia z jednostki istoty społecznej, tj. umożliwienia jej zdobycia takich kwalifikacji, takich systemów wartości i osiągnięcia takiego rozwoju osobowości, aby się mogła stać pełnowartościowym członkiem społeczeństwa”. W drugim natomiast odnosi ją do ogółu „zmian zachodzących w jednostce pod wpływem oddziaływań społecznych, umożliwiających jej stopniowe stawanie się pełnowartościowym członkiem społeczeństwa”. M. Łobocki (2010, p. 42-43) socjalizację łączy z procesem adaptowania się dzieci i młodzieży do warunków środowiskowych oraz nabywanie przez nich różnych umiejętności społecznych, w tym głównie języka.

Dla innych autorów socjalizacja przyjmuje postać zarówno rezultatu, jak i procesu, podczas którego przekazywane są jednostce systemy wartości, norm i wzorów zachowań obowiązujących w danej społeczności, to znaczy określonych umiejętności, a szczególnie tych związanych z opanowaniem narzędzi oraz wejściem w świat społeczny instytucji. Socjalizacja dokonuje się poprzez oddziaływanie środowiska społecznego, ludzi i instytucji edukacyjnych (Milerski, Śliwerski, 2000, p. 154).

W polskiej literaturze przedmiotu można spotkać definicje socjalizacji określanej mianem „uspołecznienie” lub „uspołecznianie”, np. Pilch, (2006, p. 804), Galant i Sowa (1991,

p. 11-13). Często traktuje się te pojęcia jako synonimy socjalizacji (Kowalski, 1986, p. 295-296; Miller 1981, p. 10-11). W publikacjach pedagogicznych z terminem uspołecznienie i socjalizacja wiążą się jeszcze inne, jak: rozwój społeczny czy dojrzałość społeczna. W naukach społecznych pojęcie socjalizacja przeplata się z pojęciem wychowanie. Dzieje się tak dlatego, że istnieją różne podejścia określające te terminy: a) podejście wąskie, w którym socjalizacja traktowana jest jako uspołecznienie (np. Skorny 1987, p. 10-13); b) podejście

utożsamiające socjalizację z wychowaniem (np. Znaniński, 1973, p. 20-33); c) podejście, w którym socjalizacja pojmowana jest szeroko, a wychowanie stanowi część składową tego procesu (np. Szczepański, 1970, p. 51; Kowalski, 1986, p. 295-301¹). Tę ostatnią zależność ilustruje rysunek nr 1.1.

Rysunek 1.1 Socjalizacja a wychowanie
Źródło: opracowanie własne

Najbardziej interesujące wydaje się ostatnie podejście, ponieważ w szerokim pojmowaniu socjalizacji, oprócz tej spontanicznej, niezamierzonej, automatycznej, bezrefleksyjnej „socjalizacji przez życie”, znajduje się również wychowanie jako świadome, celowe, intencjonalne oddziaływanie człowieka na człowieka w celu „urabiania jego osobowości”. W tym ujęciu proces wychowawczy traktowany jest jako istotny element całościowo pojmowanej socjalizacji, obejmujące wszelkie wpływy i oddziaływania na jednostkę. Socjalizacja i wychowanie wzajemnie się uzupełniają. W socjalizacji zawarte

¹ S. Kowalski wielokrotnie podkreślał, że traktowanie wychowania i socjalizacji jako procesów rozłącznych jest naukowo nieprzydatne. Zaproponował, by wychowanie ujmować w dwóch wymiarach: szerokim i wąskim. Szeroka definicja wychowania obejmuje wychowanie zinstytucjonalizowane z uwzględnieniem społecznosci nieplanowego; wąska definicja ogranicza wychowanie do celowej, planowej, zinstytucjonalizowanej działalności wychowawczej (Kowalski 1986, p. 15-26). Trudno jednak uznać jego podejście za powszechne w literaturze pedagogicznej.

są elementy wychowania, natomiast wychowanie bazuje na socjalizacji (Tyszka, 2001, p. 14; Piwowarski, 2010, p. 76).

Wychowanie jest przedmiotem badań nie tylko pedagogiki (powszechnie uważanej za naukę o wychowaniu), ale również socjologii i psychologii (np. socjologia wychowania, psychologia wychowania). R. Miller (1981, p. 115) wychowanie ujmuje „jako produkt i czynnik rozwoju społecznego, związanego z określonym społeczeństwem, jego historią, kulturą i ideologią”. Z nieco innej perspektywy patrzy Jan Szczepański (1970, p. 19, 25-26), który wychowanie traktuje jako proces intencjonalnych, wzajemnych oddziaływań wychowawcy i wychowanka, zachodzących w ramach stosunku wychowawczego, zmierzających do ukształtowania osobowości wychowanka. Wychowanie – zdaniem autora – może przybierać postać formalną i nieformalną. Formalne wychowanie odbywa się w instytucjach specjalnie do tego powołanych (jak placówki oświatowe, zakłady poprawcze, domy dziecka), nieformalne (niekontrolowane przez społeczeństwo) w rodzinie, w grupie rówieśniczej.

Wychowanie to złożony system działań podejmowanych przez wychowawcę względem wychowanka, odbywających się zgodnie z założonym programem. Działania te zawsze ukierunkowane są na wywołanie zmiany (Brzezińska, 2007, p. 228-229). Takie ujęcie pozwala posługiwać się zamiennie terminami „wychowanie” i „edukacja”. Z. Kwieciński (1995, p. 14) wychowanie określa wyłącznie za pomocą pojęcia edukacja, twierdząc, że jest to „najszersza kategoria obejmująca wszystkie procesy rozwoju, wychowania i wpływu, oddziaływania na zmianę osobowości (...), czyli wychowanie w najszerszym całościowym znaczeniu”

Edukacji przypisuje się dwie podstawowe funkcje: socjalizacyjną (adaptacyjną) i wyzwalającą (emancypacyjną). Pierwsza polega na takim przystosowaniu dzieci, by umiały kontrolować swoją emocjonalność, wyrażać swoje potrzeby i zachowywać się w sposób społecznie akceptowany, tym samym umożliwić im zostanie członkiem społeczności. Druga funkcja polega na uwalnianiu się od dominacji rodziców, wpływów środowiska i tradycji poprzez wyzwalenie wyobraźni, która pozwoli im zwrócić się „ku jakościowo nowym praktykom społecznym, jakościowo nowym formom życia, nowym sposobom istnienia ludzkie-go” (Rorty, 1993, p. 96).

Wobec tego funkcja socjalizacyjna (adaptacyjna) wiąże się z przygotowywaniem jednostki do różnych zadań w społeczeństwie,

nie naruszając zastanego porządku społecznego, a działania wychowawcze powinny kształtować systemy wartości, postawy, wyposażać w wiedzę i kształtować społecznie pożądane umiejętności. Z kolei funkcja wyzwalająca (emancypacyjna) edukacji ma za zadanie zorganizowanie takich warunków działania w środowisku, aby potencjał jednostki mógł maksymalnie się rozwijać (Aftyka, Mazur, Stojecka-Zuber, 2017; Aftyka, Mazur, 2019). Wychowanie w tym sensie ma zatem służyć rozwojowi jednostki – pielęgnować jej indywidualność, odrębność, wzmacniać specyficzne, tylko jej dane kompetencje. Pierwsza funkcja edukacyjna wiąże się z respektowaniem interesu społecznego, druga – indywidualnego. Obie te funkcje są trudne do pogodzenia, dlatego też pozostają w ciągłym konflikcie. Relacje pomiędzy nimi zmieniają się w zależności od okresu życia, w jakim znajduje się jednostka. W okresie dzieciństwa dominuje funkcja socjalizacyjna, w życiu dorosłym – emancypacyjna (Brzezińska, 2007, p. 237).

Z wymienionymi funkcjami łączą się mechanizmy, dzięki którym zachodzi proces socjalizacji. W sposób ogólny można podzielić je na dwa rodzaje: o charakterze „nacisków zewnętrznych” wobec jednostki oraz mające charakter „nacisków wewnętrznych”. „Naciski zewnętrzne” dominują we wczesnych fazach procesu socjalizacji i związane są z pierwszą funkcją wychowawczą-adaptacyjną, natomiast „naciski wewnętrzne” mają ścisły związek z drugą funkcją wychowawczą-emancypacyjną i dominują w następnych fazach tego procesu (Modrzewski, 2010, p. 38-40).

W wieku przedszkolnym, w fazie socjalizacji pierwotnej, mechanizmy „nacisków wewnętrznych” określane są mianem internalizacyjnych i do nich należą: mechanizmy warunkowania, kanalizacji, naśladowania (identyfikacji). W literaturze socjologicznej i pedagogicznej używa się również innych określeń mechanizmów, w zależności od przyjętej koncepcji teoretycznej. I tak S. Kowalski (1986, p. 305-316) wyróżnia trzy rodzaje mechanizmów: a) odruchy warunkowe i kanalizacja potrzeb, b) motyw i aspiracje, c) identyfikacja i internalizacja wartości grupy.

H. Muszyński (1987, p.11-128) dokonał klasyfikacji mechanizmów socjalizacji, wyróżniając zarówno te oparte na oddziaływaniach zewnętrznych, jak i na aktywności własnej podmiotu. Zaliczył do nich: a) mechanizmy kontroli społecznej oraz system wzmocnień pozytywnych i negatywnych; b) mechanizmy wpływu osób znaczących – naśladowanie, modelowanie i identyfikacja;

c) mechanizmy wzmacniania wewnętrznego – polegają na aktywnym przyswajaniu określonych przekonań, umiejętności, informacji, nastawień.

Odwołując się do regulacyjnych struktur zachowania się człowieka i rodzajów uczenia się, K. Konarzewski (1987, p. 18-20) wyszczególnił następujące mechanizmy regulacyjne: warunkowanie (nagradzanie i karanie), uczenie się przez obserwację, uczenie językowe, uczenie przez działanie.

Wspomniane mechanizmy socjalizacji ukazują, w jaki sposób jednostka może w procesie asymilacji i akomodacji przyswajać wpływy zewnętrzne. R. Schaffer (2006, p. 260-262) z kolei zwrócił uwagę na różne rodzaje socjalizacyjnych oddziaływań środowiska. Określił je jako modele socjalizacji; biorąc pod uwagę stopień/siłę wzajemnych oddziaływań środowiska i podmiotu wymienił cztery modele socjalizacji: a) zupełnej swobody, b) „lepienie z gliny”, c) model konfliktowy i d) wzajemności (tabela 1.1).

Tabela 1.1. Modele socjalizacji

Model	Sposób pojmowania dziecka	Stosowane praktyki wychowawcze
Zupełnej swobody	Preformowane	Pozostawienie dziecku zupełnej swobody
„Lepienia z gliny”	Bierne	Kształtowanie i nauczanie
Konfliktowy	Antyspołeczne	Utrzymywanie dyscypliny
Wzajemności	Aktywny uczestnik	Wrażliwość na potrzeby dziecka

Źródło: Schaffer, 2006, p. 260

W modelu „zupełnej swobody” dzieci mogą dowolnie wyrażać swoje zainteresowania i podejmować każdą aktywność. Zadaniem opiekunów jest stworzenie permissywnej atmosfery, niezakłócającej możliwości rozwoju dziecka zgodnie z jego naturą i wrodzonymi możliwościami. W myśl tych poglądów dorośli odgrywają niewielką rolę w kształtowaniu linii rozwoju dziecka, a socjalizacja jest procesem inicjowanym przez samo dziecko.

Model „lepienia z gliny” ujmuje dziecko jako całkowicie nieukształtowaną grudkę gliny, której odpowiednią formę może nadać jedynie dorosły. Zupełnie pomijana jest indywidualność dziecka: staje się ono jedynie bierną odbiorcą

bodźców zewnętrznych. Zmiany rozwojowe tłumaczone są wpływem środowiska, a socjalizacja to efekt wzmocnień (kar i nagród) i sposobu wykształcania nawyków oraz wzorów dostarczonych przez dorosłych.

Zgodnie z modelem „konfliktowym” dziecko wyposażone jest w dążenia i potrzeby wymuszające określone zachowanie, które stoją w opozycji do zasad przyjętych w społeczeństwie, co staje się przyczyną konfliktu. Zadaniem opiekunów jest zmuszenie dziecka do porzucenia jego egoistycznych preferencji i do przyjęcia sposobu zachowania oczekiwanego przez dorosłych, choć niezgodnego z jego naturą. W ten sposób rodzice skłaniają dziecko do konformizmu. Socjalizujący wpływ rodziców polega na hamowaniu antyspołecznej natury dziecka za pomocą zakazów, gróźb, kar, poleceń i napomnień.

Ostatni z wyszczególnionych przez autora model „wzajemności” rozpatruje dziecko jako aktywnego uczestnika procesu socjalizacji, co niejako wymusza wzajemne dopasowanie w interakcjach dziecko – dorosły. Dziecko już od urodzenia jest preadaptowane do podjęcia kontaktów społecznych, a idea wzajemności i dwukierunkowych interakcji są przede wszystkim dopasowaniem się wzorów zachowań dwóch oddzielnych osób. Ten model socjalizacji opiera się na dzieleniu wspólnym dziedzictwem z opiekunami i przyjęciu tych samych celów społecznych, a wzajemność stanowi konieczny warunek do osiągnięcia jak najlepszych jego efektów. Podejście to jest zatem najbliższe interakcyjnym teoriom socjologicznym.

Jakkolwiek określane są mechanizmy czy modele socjalizacji, nie zmienia to faktu, że ich zasadniczą funkcją jest identyfikacja jednostki z grupą społeczną i podejmowanie w ramach tej grupy ról społecznych. Nie sposób jednak zrozumieć, w jaki sposób jest to możliwe, jeśli nie odniesie się mechanizmów socjalizacji do kontekstu psychologicznego rozwoju dziecka.

BIBLIOGRAPHY:

- Aftyka, L., Mazur, P., Stojcka-Zuber, R. (2017). *The hierarchy of values among children at younger school age (on the example of Aberdeen)*. Scientific Bulletin of Chełm - Section of Pedagogy, 2, 99-105.
- Aftyka, L., Mazur, P. (2019). *The hierarchy of values among children at younger school age (comparative study on the example of Aberdeen and Chełm)*. In: A. Žilová, A. Novotná, A. Akimjak (eds.), *Risk groups of the population and social changes in society* (p. 144-149), Dublin: ISBCRTI.

- Berger, P. L., Luckman, T. (2010). *Społeczne tworzenie rzeczywistości*. Warszawa: PWN.
- Brzezińska, A. (2007). *Psychologia wychowania*. In: J. Strelau, Psychologia. Podręcznik akademicki. Gdańsk: GWP
- Gallant, J., Sowa, J. (1991). *Proces uspołeczniania dzieci w klasach początkowych*. Warszawa: WSiP.
- Encyklopedia filozofii i wychowania*. (2009). S. Jedynak, J. Kojkoła (eds.). Bydgoszcz: Ofi-cyna Wydawnicza Branta.
- Konarzewski, K. (1982). *Podstawy teorii oddziaływań wychowawczych*. Warszawa: PWN.
- Kowalik, S. (1994). *Szkic o koncepcjach socjalizacji*. In: J. Brzeziński, L. Witkowski (eds.), *Edukacja wobec zmiany społecznej*, Poznań-Toruń.
- Kwieciński, Z. (1995). *Socjopatologia edukacji*. Białystok: Trans Humana.
- Łobocki, M. (2010). *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Meighan, R. (1993). *Socjologia edukacji*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Mielicka, H. (2001). *Proces socjalizacji i enkulturacji*. In: H. Mielicka (ed.), *Socjologia wychowania. Wybór tekstów*. Kielce: Wydawnictwo „Stachurski”.
- Leksykon Pedagogiczny*. (2000). B. Milerski, B. Śliwerski (red.). Warszawa: PWN.
- Miller, R. (1981). *Socjalizacja, wychowanie, psychoterapia*. Warszawa: PWN.
- Mokrzycki, E. (1984). *Kryzys i schizma*. Warszawa: Wyd. PIW.
- Pedagogika. Leksykon PWN*. (2000). B. Milerski, B. Śliwerski (red.). Warszawa: PWN.
- Muszyński, H. (1987). *Zarys teorii wychowania*. Warszawa: PWN.
- Okoń, W. (2007). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Rorty, R. (1993), *Edukacja i wyzwania ponowoczesności*. In: Z. Kwieciński, L. Witkowski(eds.), *Spory o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach*, Warszawa: IBE.
- Schaffer, R.H. (2005). *Psychologia dziecka*. Warszawa: PWN.
- Skorny, Z. (1987). *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*. Warszawa: WSiP.
- Strelau, J. (2007). *Psychologia, Podręcznik akademicki*. Gdańsk: GWP.
- Szacka, B. (2003). *Wprowadzenie do socjologii*. Warszawa: Wyd. Oficyna Naukowa.
- Szczepeński, J. (1970). *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: PWN.
- Szlendak, T. (2012). *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, różnicowanie*. Warszawa: PWN.
- Sztompka, P. (2006). *Socjologia*. Kraków: Wyd. Znak.

- Tillmann, K. J. (2013). *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie*. Warszawa: PWN.
- Znaniński, F. (1973). *Socjologia wychowania*. Warszawa: PWN.